

JANKOVICS JÓZSEF

Zrínyi Péter pálfordulása

A levelek és a vallomások énképéről

A Wesselényi-felkelés kevésbé a Habsburg-udvar ügyes taktikázásán, mint inkább a mozgalom vezetőinek állhatatlansága miatt bukott meg és ért véget olyan kegyetlen eredménnyel, amelyet a történelemkönyvek lapjairól ismerhetünk. Alighogy a vezetők aláírták szövetségleveleiket (1666. december 19.), máris felütötte fejét a bizalmatlanság, előtérbe került az önös érdek, megsérült identitástudattal vergődtek a lojalitás és illojalitás Székellai és Kharüdiszei között, nem tudván ítélni afölött, hogy mi a „haza”, az ország valós érdeke. Saját érdekeik előtérbe engedéséből vagy félelemből, de ugyanazt a módszert követték: konzekvensen feljelentették egymást az udvarnál, s anyagi előny reményében a közvetítő szerepét tulajdonították maguknak. Zrínyi Péter esetében az alább közlendő két levél segít megtalálni azt a fordulópontot, amelyben megfigyelhető az elhatározás tettere váltása.

Lássuk az ügyek archimédeszi pontjához elvezető utat!

Nádasdy Ferenc országbíró – a nádori szék reményében – alig néhány héttel Wesselényi Ferenc halála után, már 1667 áprilisában jelentett Hannibal Gonzagának az észak-magyarországi összeesküvés létéről, s még ugyanezen évben bizalmas emberét, Szenthe Bálint országbírói ítélmestert küldte egyenesen a császár és királyhoz, hogy előszóval megerősítse a híreket, egyben a közvetítő szerepét is felajánlotta. Jezsuita kapcsolatai révén, majd Donellán Ágoston rendi tanárral emlékiratot szerkesztetett mentsége érdekében, illetve személyes kihallgatás útján védte önmagát a császárnál.

1668 októberében Széchy Mária és a felkelés szervezésében vezető, az összekötő feladatot végző Lessenyei Nagy Ferenc engedélyével Bory Mihály, aki ugyancsak aktívan munkálkodott a liga létrejöttében, Rottal Jánosnak, a magyarországi ügyek bécsi irányítójának adta elő az interessatusok névsorát és tetteit.

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet nyugdíjas főmunkatársa, a Renszánsz Osztály korábbi osztályvezetője.

Még ugyanezen év decemberében Széchy Mária és mindent tudó jószágigazgatója, Lessenyei Nagy Ferenc indultak el Bécsbe az összeesküvők teljes irattárával, a szövetséglevelekkel, a misszilisekkel és egyéb biztosító iratokkal, vagyis teljes információval a felső-magyarországi, erdélyi és horvátországi résztvevőkről. Pozsonyba érve az özvegy nádorné megbetegedett, s visszatért Murányba, míg Lessenyei Nagy Bécsbe juttatta a dokumentumokat, ahol 1669 elejére lemásolták, majd visszaadták az eredeti példányokat, hogy ha a tulajdonosaik kérik, akkor Széchy Mária elő tudja adni azokat, nehogy kiderüljön a csapda, amelyet társaiknak állítottak.

Zrínyi Péter 1669 nyarán vallotta meg Nádasdy-ellenes érzéseit Rottalnak a mozgalom feladásával. Ekkor már érlelődött benne az az érzés, amely nyomán 1670 februárjában-márciusában, felfigyelvén a körülöttük megváltozott légkörre, hadait is elkezdte gyűjteni – látszólag a török ellen, eredetileg a felvidéki összeesküvők megsegítésére, azonban valójában Habsburg-ellenes célzattal, ám a szükséghelyzet miatt hirtelen váltással törökellenesnek nyilvánítva azt.

1670-ben Széchy Mária külön is megküldte a császárnak Zrínyi Péter és Nádasdy Ferenc szövetséglevelét. Ekkor került az udvar kezére I. Rákóczi Ferenc terhelő vallomása is.

Ez Zrínyi Péter pálfordulásának időpontja. Megérezte a sok feljelentés következtében a bécsi udvarnál kialakult gyanút, s hogy tisztára mossa magát, jelentős lépéseket tett, hogy ezt a gyanút elhárítsa magáról.

Az első, 1670. február 24-én kelt, Zichy István tárnokmester, koronaőr, főispán kezéhez küldött levél arra próbál magyarázatot adni, hogy embere, Bukováczy Ferenc bent járt a töröknél, s ugyan eredeti megbízatása szerint arra próbálta rávenni a fővezért, hogy adjon segédhadakat a Habsburgok ellen, ám itteni magyarázata szerint ki akarta kémlelni a török szándékát, mert ha az a felkelők mellé állna, akkor ő a császár oldalán éppen a török ellen fordulna – mint második leveléből kiderül – egy jól megerősített haddal. Ugyanezen levél arról is tanúskodik, hogy magánügyeik ellentmondásossága miatt Nádasdy Ferencsel szemben a meghasonlottság érzete uralkodott el rajta, de ha az országbíró helyzete úgy megerősödött az udvarnál, mint arról vejei beszélnek, akkor a horvát bán aláveti magát Nádasdy elsőbbségének.

A második levél datálatlan, de nem sokkal az előbbi követően keletkezhetett. Jól beleillik abba a kontextusba, amelyet Zrínyi ez időben írt levelei, illetve tettei mutatnak. Ezekben ugyanis gyakorlatilag felajánlja szolgálatait a zendülő magyarok leszerelésének érdekében, vagyis a mozgalom lényegét árulja el, s ehhez önös érdekeit is képviseli, feltételeket szab, amelyek teljesülése nyomán elvállalja a feladatot. A magyarok (erdélyiek) és a török közé éket verne, s ehhez támogatással járulnának a keresztény fejedelmek is, tehát biztosítva lenne a magyarok és törökök feletti császári túlerő. Jó kapcsolatai révén a lengyeleket is a szövetségesek közé számíthatják. Még a legfőbb vezetést sem kívánja magának, szívesen átengedné azt Raimondo Montecuccolinak, a császári hadvezér-

nek. Ő meglegedne a felső-magyarországi (kassai) generálissággal. Kéri Zichy Istvánt, hogy tervét tartsa titokban, s személyesen közölje Lobkowitz herceggel, aki a Haditanács elnökeként vezető helyet töltött be a katonai ügyekben.¹

E levelet Pauler Gyula közölte kivonatolva a titkos levéltárból, illetve Franjo Račkinál látta horvát másolatban.² A horvát bán nagyjából ezekben a napokban Lessenyei Nagy Ferenc révén még biztatta a ligásokat, hogy ne álljanak el eredeti terveiktől, de ugyanekkor már Bécsbe küldte Borkovich Márton idős pálos püspököt, hogy erősítse meg Zrínyi Habsburg-hű képét. A követjárás azonban balul ütött ki, mert a szerzetesi jámborságot tanúsító püspök csak még inkább felerősítette az udvarnál Zrínyi Péter lázadó vonásait. A püspök a Zrínyi megtévesztésére szánt császári véleménnyel tért haza, amely szerint az uralkodó szereti őt, s Lobkowitz szerint is megbecsülik őt Bécsben, ahová nyugodtan felmehet. Még márciusban Zrínyi újabb követet bocsátott az osztrák fővárosba, ezúttal Forstall Márk Ágoston-rendi barátot, a Zrínyi család házi történetíróját és titkárát, Zrínyi Miklós kedvelt emberét, aki révén már egyenesen a követeléseit diktálta a császárnak és minisztereinek. Ezek teljesítése esetén, s ha „a Császár kegyelmességet tanúsít iránta: tüstént visszatér a régi hűségre és kész vérét ontani a királyért, mint tették ősei, mint tette ő maga. Kész a legdrágábbat, amivel csak bír, az udvarba küldeni: fiát, csak támogassák romló gazdaságát, és adjanak neki valami címet, ami megfelel állásának, vitézségének, érdemeinek.”³

Zrínyi ezekben a hetekben intézett a császárhoz egy ilyen értelmű beadványt is, amely Bethlen János *Erdély történetében* hagyományozódott az utókorra:

Bemutatom szentséges Felségeteknek igazoló érveimet, és a legalázatosabban könyörgök azért, hogy ne essen nehezére azt igazságos és kegyelmes füllel meghallgatni, és véget vetni végre ezeknek a szenvedéseknek.

Elsősorban, ami magát a cselekedetet illeti, már császári Felségetek és az egész világ előtt ismeretes, hogy semmi szövetséget nem kötöttem a törökökkel, és semmit nem írtam alá, hanem éppen ellenkezőleg, mindenben és mindennel kapcsolatban Felséged leveleinek és intéseinek engedelmeskedtem. Ideküldtem fiamat, magamtól én is idejöttem, sőt átadtam vőmnek, Rákóczi fejedelemnek írott leveleimet is, és közreműködtem a felső-magyarországi zavargások elrendezésében is. Ezért az én bűnömet, ha úgy akarják nevezni, szentnek és szerencsésnek is kellene nevezni, mivel Felségeteknek olyan nagy

1 A levelek lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Zichy család levéltára P 707, Missiles, 43 cs. 12062–12063. A levelek nem tartalmazzák a címezést, de egyértelműen Zichy Istvánhoz szólnak.

2 PAULER Gyula, *Wesselényi Ferencz és társainak összeesküvése: 1664–1671*, I–II, Bp., 1876, I, 325; Franjo RAČKI, *Acta conjurationem bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia*, Zagreb, 1873, 62, 89.

3 PAULER, *i. m.*, I, 363.

sikert szereztem, és minthogy ezt az örök művet illeti, nagy jelentőségű és nagy súlyú. [...] Eskü alatt állítom – mivel kész vagyok esküt is tenni ezekről –, hogy sosem állt szándékomban az, hogy Császári Felségetek ellen lázadjak, vagy ártsak neki, vagy megtámadjam Rendjeit. [...] Nem voltam a felső-magyarországi tanácsurak cinkosa vagy [láadásuk] résztvevője, jóllehet másunnan tudtam, hogy az ügy ott nem megfelelően, hűtlenül történik. Ezt Felségetek udvarában fel is tártam, de elvettem, mivel megvetették, és azt hitték, hogy a saját koholmányom. [...] Vetélytársaim ezalatt elterjesztették, és szét is repült a hír mindenféle, hogy Zrínyi lázadó, elpártolt a császári hűségtől, hatalmas török sereget fog a keresztények ellen vezetni, követei az Ottomán Portán vannak. [...] Ezért minden ellenségeskedéstől tartózkodtam, és egyáltalán semmit nem tettem, ami sértette volna Felségeteket. [...] Tehát semmit sem kíséreltem meg, sem bűnpártolással, sem bűnelkövetéssel Felségetek kárára.⁴

Írta mindezeket akkor, amikor az udvarnál teljesen egyértelmű, eredeti aláírással és pecséttel készült okiratokkal bizonyítható, hogy vezető szerepet játszott a mozgalom külföldi kapcsolatainak biztosításában: a francia és a lengyel királlyal, a török császárral, Velencével, a mainzi választófejedelemmel levélben, illetve követi révén; a mozgalom más vezetőihez szövetséglevelekkel kötődött, amely dokumentumok már rég nyilvánosak voltak a császár jogászaik előtt.

A császári gépezet azonban beindult, az összeesküvők vezetői esetében nem ismertek kegyelmet, a súlyos büntetés mellett a példastatuálás is vezérelte döntéseiket, s ráadásul sikerült a jól bevált *divide et impera* segítségével szétzilálni az egész mozgalmat, amely irányítói nélkül „fejtelten lábsággá”, káoszba torkollott. Egyedül I. Rákóczi Ferencet tudta csak anyja, Báthory Zsófia császárhű összeköttetései, valamint taktikája és hatalmas váltságdíja révén megmenteni társai sorsától.

Zrínyi Péter e beadványa mellett több más kérvénnyel is apellált a császár megértésére és kegyelmére, amelyeket állítólag Lobkowitz herceg nem továbbított I. Lipótnak. Az osztrák udvari tanács előtt írásai immár végérvényesen elvesztették hitelüket. Legfontosabb mondandói alaptalan hazugságnak tűntek a szemükben.

A fentebb idézett beadványt közlő Bethlen János-história jegyzetelésekor ezt írtam: „Zrínyi Péter beadványának több szövegváltozata maradt fenn: az itt közölt minden bizonnyal – valós elemeket is tartalmazó fiktív szöveg.” Huszonkét évvel ezelőtt még csak arra gondoltam, hogy a forrás nem szerzői eredetű, hanem valaki, aki jól ismerte Zrínyi Péter életét, védekező gondolatmenetéhez valós adatokat társított. Ma, közel két évtized múltán és újabb dokumentumok fényében úgy gondolom, hogy nem *ezért* fiktív műalkotás. Hanem azért, mert maga Zrínyi Péter állított össze egy valós elemekre épülő,

4 BETHLEN János, *Erdély története: 1629–1673*, ford. P. VÁSÁRHELYI Judit, utószó és jegyz. JANKOVICS József, mutatók JANKOVICS József, NYERGES Judit. Bp., 1993, 391–393.

teljesen *fiktív védekezési programot*, amely a valóságos lényeggel antagonisztikus ellentétben állt. Fantazmagóriákra alapozta védekezését, amely a jogi végzettségű ítéletalkotók előtt egyértelműen a fikciósan konstruált énkép, ha úgy tetszik, fikciós testet öltő ego-dokumentum műfajába tartozott.

Források

1.

Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek mint kedves Bátyám Uramnak!

Hogy az minapi levelére nem adtam Kegyelmednek választot, nem egyéb az oka, hanem hogy az jég az Dráván megrosszult volt, azhol két ember is beholt, s nem vihették által levelemet, azért az mit akkor elmúlattam, ím mast írom Kegyelmednek. Bukováchkirul⁵ hogy kerdezte, én tudtommal mentébe Török országra, ő nyavalyás bízván egy török barátjához, kéredzett tőlem, hogy harmad magával bemenjen, sok intercessiojára, noha nem örömet, végre én is curiosus lévén az török szándékjának, beeresztettem, azonban szerencsétlenségére Erdődi Miklós Uram alatta valója rab lévén ott benn, megsajdította, s kiszabadulván, urának referálta, Erdődi Miklós halálos ellensége lévén,⁶ nemhogy hozzám jött volna, hanem mindenütt magával hurcolván az nagy ostoba rab legént, minden szegleteken részegeskedvén, az egész országot néki töltötte hírral, az ő oda be való létivel, ahhoz ezekhez az obristerekhez is jövén, mindenütt hirdették, érkeztén Nádasdi Uram Inas Veji⁷ ott is eleget tanácskozván, mindenütt ezen hírral elrakták az országot, erre való képest félek rajta, hogy soha nem látom őket, {mivel még rabokat is, másokat is eresztettek Török országra, dobolni az ő oda be való lételeket}⁸ <mivel> ahhoz majd másfél hónapja, hogy kellett volna eljönniek, eddig tudok Kegyelmednek írnya, az ő lételérül.

Kérem Kegyelmedet, legyen hallgatva Kegyelmednél, talán va[la]hogy még Isten kisegéti őket, valami leszen, Kegyelmednek tudtára adom. Nem kételem, hogy ezek az Bánságra aspirálók az Udvar is reám mérgeséteni praentdálják, ha mi van benne, Kegyelmedtől informatiót várok.

Írhatom Kegyelmednek, hogy Nádasdi Uram az szegény nyavalyás emberimnek adatott pecsétet, hogy szabadon vághassanak magoknak fát az erdejében, azonban reá gyűjtván minden hatalmát, kit levágtak benne, kit <ell>

5 Bukováczy Ferenc, túrmezei kisbirtokos nemes, kapitány, Zrínyi Péter követe a portára, 1669 novemberén indult útjára, és Vízkereszt napjára kellett volna visszaérkeznie, de késett.

6 Erdődy Miklós, Zrínyi Péter után ő lett a megbízott horvát bán. Bukováczyval és Zrínyivel való ellenségeskedéséről: PAULER, *i. m.*, I, 61.

7 Draskovich Miklós és Draskovich János.

8 A margón beszúrva.

eleven el vittek, barmokjával együtt Sárkány István, Pölöskei kapitán volt commendantjok, irtam Bottyáni Uramnak mint Generalisának,⁹ hogy satisfactiót adjon róla, mint alatta valójárúl, nem tudom, mi leszen belőle. A bizony dolog, nehezen eniérthetem meg ez fájdalmámomat. [!]

Az Istenért írja meg Kegyelmed, micsoda conceptusba van az Udvarnál Nádasdi, mert ezek az ő Inas szabású Vejei rettenetesen szörnyétik, micsoda nagy gratiában legyen, mert ahhoz regulálnám magamat. Itten semmi bizonyos híreket nem tudok, azt vélem, ezen az mi bajunkon még ez idén veszteg maradunk, az egész becsületnek oda Magyar országban van láttatja.

Bizony szívesen várnám Nagy Ferenc Uramat,¹⁰ azt is tudnám örömet, mikor várjam Megynánski Mester Vramat¹¹ közinkben. Evvel maradok, míg élek, Kegyelmednek

Csák[tornya] 23. Februarii, 1670.

Szolgáló öccse,
G[róf] Z[rinyi] Péter

2.

Ilustrissime Domine, Domine Frater Observandissime!

Én, gondolkodván erről az mi nyavalyás állapotunkról, akartam Kegyelmedet kérni, ha látja <hazanak> hazánknak maradását evvel, méltóztatnék magánosan Lobkovich Hercegnek¹² proponálni ez intentió<mert>mat, de tudni kell azt is, ha Jesoviták s mastani Cancellarius¹³ eleiben jön az dolog, hogy semmi effectusát nem várom.

Ím, látjuk az magyaroknak zöndülését, s immár bizonyos aversiójokat az mi Kegyelmes Urunktól, melynek más remediumját mast nem találhatom, hanem mivel olyan addictióval mutatták magokat hozzám az magyarok, ha Ő Fölsége elő venné szolgálatomat, küdene oda Generalságra, talán volna annyi hitelem, hogy el tudnám fordítani őket, de az bizony dolog ennéhány ezer emberre való nationalisra fizetés nélkül nem lehetne, az mi nemzetünk pedig igen ócsó húsú, kevesebbért adja magát szolgálatra, hogysen más nemzet, hiszem Istent, mind Erdély, mind Havasalfölde hozzánk adná magát, {úgyhogy valami kevés satisfactióval is lenne Ő Fölsége hozzája, meg is ismernék még nem elveszett

9 Batthyány Kristóf, dunántúli generális.

10 Lessenyei Nagy Ferencet, aki közvetített a felvidéki összeesküvők, Zrínyi és Nádasdy között.

11 Vagy Mednyánszky Pál ítélőmestert, udvari kancelláriai tanácsost, vagy Mednyánszky Istvánt, akinél főleg Nádasdy Ferenc és az összeesküvők iratai voltak letétben.

12 Wenzel Eusebius Lobkowitz (1609–1677) tábornagy, a Haditanács elnöke nagy szerepet játszott a Wesselényi-összeesküvés elfojtásában, a vezetők elleni hangulat alakításában.

13 Johann Paul Hoher (1616–1683).

emberek legyenek]¹⁴ ahhoz Istennek hála, van kis ismeretségem az Lengyelekkel, talán azokat is reá húzhatnám az táncra, és mivel csaknem bizonyos az török szándékja Ő Fölsége ellen, jobb hogy mi kezdjük az adhaerentia miatt, s ahhoz en nem kívánok suprenitást magamnak, mert nem is bízhatom magamhoz olyan derék dolgokra, azmelly Német Feltmarsalkot tenne az Német hadra (mivel asz nélkül nem lehetne) az ő commandója alatt lennék jó szíevvel, főképpen ha Monte Cuculi¹⁵ lenne, erre kérvén Ő Fölségét, ha erre accedálna, hogy magamnak lenne egy regiment Dragonerem, úgymint hatszázig való, s egy regiment Horvát, az melynek Obristerre való fizetés nekem járna, s hiszem, ha Ő Fölsége <al> nem akarnáis <tudni> láttatni, hogy kezdi az békesség-fölbontást, magunk <közöt> mi indítói lennénk az dolognak, mert bizony biztassa Ő Fölségét, valaki akarja, de hitemre, azki fogja kezdeni, az fogja nyerni is.

Ha Ő Fölsége ehhez consentiálna, s azmint hiszem Istent, elvonnák az magyarokat az törökhöz való szándékjátul, azután securus lehetne Ő Fölsége, hogy soha nem fogná pártjokat az török, s ők sem merészlenek többé segítségre híni. De Istenért, jó szerencséért kérem Kegyelmedet, ez ne tudódjék ki, mert ha az magyarság tudná offertomát, hitelem elveszne előttök, sem hazámnak, sem Ő Fölségének nem tudnék szolgálni, ahhoz ha ex plenario consilio megyen, úgyis az én emulusim, irigyim, ha nem magok is <mas> per tertias personas ártani igyekeznének.

Evvel is be rekeszteném az irigyimnek, aemulusimnak az szájokat, hogy én nem kívánnám ottan stabiliálni magamat, csak az kezdetit vihetném véghez, én semmimet, senkimet ki nem vinném inned magammal, sőt elég szerencsémnek tartnám életemet hütömért, hazámért, Uramért végezhetnem.

Az Istenért kérem Kegyelmedet, tekintvén ez nyomorult igyünket, azmint legjobban tudja, úgy proponálja, mert bizony, gyalázatosan fogunk veszni, s az mi Kegyelmes Urunknak sem esik böcsületire. Ne tartson Ő Fölsége attúl, hogy meg nem segítik, mert csak kezdje az hadakozást, elég körösztény Fejedelem leszen, azki segíteni fogja, elég ellensége támad az töröknek is, azkik mast csak hallgatásban vadnak, ahhoz, ha kezdjük, eléggé fog szaporodni az körösztény had, az <mi> kik nyögve, ohajtva várják az mi Kegyelmes Urunknak resolutióját.

Nem kétlem, mint igaz hazája fia, úgy fogja ezen dolgot promoteálni, azmint hogy örökké való köteles szolgálja leszek Kegyelmednek, s ne levél által, hanem kérem Kegyelmedet, maga ne szánja fáradságát az Herceg Lobkovichhoz, s titkon proponálja ezeket, mivel supponálom Patronusomnak lenni.

Evvel maradok, míg élek

Kegyelmednek

Köteles szolgálja, öccse

G[róf] Z[rínyi] Péter

14 A margón besúrva.

15 Raimondo Montecuccoli (1609–1680), olasz származású császári hadvezér, a vasvári csata győztese, hadtudományi író.

P. S.: ez így levén, azmint proponáltam, sedes belli lehetne Tisza melléke táján, az Lengyelek szomszédságán, holott azmint hallom

[A következő oldal elveszett.]